

АНОТАЦІЯ

Сливка Б.С. Розвиток християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020.

Актуальність дослідження. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття відбулися помітні зміни, спричинені суперечливими економічними й соціокультурними умовами, зокрема змінилися державна ідеологія, виховні ідеали. Виклики нинішнього суспільства, зумовлені процесами інформатизації, верховенства матеріального над духовним, втрати людиною справжніх життєвих орієнтирів, зумовлюють необхідність розвитку моралі підростаючого покоління.

Проблема опанування нормами моралі надзвичайно важлива у дошкільному віці. Для еволюційного поступу дошкільного виховання в Україні характерні процеси становлення, розвитку і вдосконалення впродовж різних історичних періодів. В останні десятиліття набули соціокультурного контексту питання формування християнської моралі, активізація пастирського служіння, адаптація священнослужителів в посткомуністичному суспільстві, розширення сфери душпастирської функції тощо.

Відповідно до законодавства України, вітчизняна освіта є світською, вона забезпечує свободу совісті, вільне світоглядне самовизначення людини, передусім змогу ознайомлення вихованців із засадами релігії. Водночас, активно розвивається педагогічна пастирологія (пастирська педагогіка) як галузь педагогічної науки, яка досягає педагогічних цілей засобами пастирської діяльності. Водночас, більшість офіційних педагогічних джерел,

зокрема підручники з педагогіки, часто ігнорують наявність і можливості пастирської педагогіки.

Загалом світська та релігійна педагогіка мають багато спільного, оскільки мета у них одна – виховання дошкільника як особистості із загальнолюдськими та християнськими цінностями, які не суперечать одні одним, а взаємодоповнюються та взаємозбагачуються.

Однак, у системі дошкільної освіти України на рівні освітянських документів та науково-педагогічних досліджень не приділяється належна увага такій важливій та актуальній проблемі, як розвиток християнської моралі та ролі пастора у становленні духовності особистості дошкільника.

Проблеми дошкільної освіти та формування моральності висвітлено у низці державних документів, зокрема це Закон України «Про освіту» (1991, 1996, 2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про охорону дитинства» (2001), «Про вищу освіту» (2014). Важливість нової редакції Базового компонента дошкільної освіти України зумовлюють соціальна потреба зміни орієнтації виховного процесу в дошкільному закладі на особистісно-ціннісний розвиток малечі впродовж організації педагогічного процесу та його погодження з новим Державним стандартом початкової освіти.

Вона доповнюється низкою концепцій, зокрема таких як Концепція національного виховання (1994), (1995), Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996), Концепція демократизації українського виховання (1997), Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні (1997), Концепція превентивного виховання дітей і молоді (1998), Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000), Концепція громадянської освіти в школах України (2001), Концепція гуманізації і гуманітаризації освіти (2001), Концепція виховання гуманістичних цінностей (2005), Концепція розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 рр. (2010), Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (2010), Концепція національно-патріотичного

виховання дітей та молоді (2015), Концепція розвитку освіти на період 2015-2025 (2015) тощо.

Дошкільній освіті та формуванню моральності підростаючого покоління присвячена низка вітчизняних та зарубіжних документів, зокрема: Декларація прав дитини (1959), Конвенція ООН про права дитини (1989), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990), Документ спеціальної Сесії ООН в інтересах дітей «Світ, сприятливий до дітей» (2002), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002), Резолюція I Всеукраїнського з'їзду педагогічних працівників дошкільної освіти (2010), Базовий компонент дошкільної освіти (2012) тощо.

Різноманітні аспекти досліджуваної проблеми відображені у працях науковців. Важливе значення відіграють наукові розвідки, що висвітлюють питання різних аспектів моралі (Аболіна, 2002, Боришевський, 1979, Зубрицька, 2010, Сухомлинський, 1976, Буре, 2000, Калініна, 1998, Максименко, 2002, Запорожец, 1986). Християнські духовно-моральні цінності в сучасній освіті, що ґрунтуються на основі православної моралі, розглядали дослідники Павлюк, & Дорошенко, 2013, Тхоржевська, 2006.

Неабияке значення надано формуванню моральних цінностей засобами освіти (Молодиченко, 2010), розважальних телевізійних програм (Невмержицька, 2006), художньої літератури (Глушкова, 2016, Григоренко, 2018), українського фольклору (Кисельова, 2009), музейної педагогіки, музичного й художньо-прикладного мистецтва (Волосюк, & Шишолік, 2014), мультфільмів (Куніченко, 2015, Кушнір, Сопівник, & Пижик, 2017), комп'ютерних технологій (Семчук, 2014). Акцентовано також увагу на особливостях формування моральних цінностей в умовах ринкової економіки (Мухаметзянова, Смирнов, & Ключева, 2000), наголошено на важливості засад християнської моралі (Тхоржевська, 2006).

Моральне виховання дітей дошкільного віку стосується окреслення проблеми (Барабаш, 2014, Короленко, 2015), історичного її аналізу в Україні (Єрмак, 2014, Поніманська, 1993, Муқан, & Блавт, 2019b), вивчення міжнародного досвіду (Жуковський, 2002) та трансформації ідей у вітчизняній педагогіці (Кучина, 2014), зокрема, ідей Монтессорі (Сторонська, 2010). Чимало питань із морального виховання дошкільників та ролі у цьому процесі батьків висвітлювали Даниляк, 2017, Хору́жа, 2013, Панченко, 2014. Холод, 2018, Шевцова, & Ніколаєнко, 2016.

Значну увагу науковці приділяли власне змісту дошкільної освіти (Степанова, 2010, Фроленкова, 2016). Його реалізацію через ігрову діяльність та засоби народної педагогіки аналізували Довбня, 2017, Бабій, 2012, Бабанский, 1983. Неодноразово було наголошено на розвитку духовного потенціалу особистості (Долинна, & Низковська, 2013). Окрім того, чималу роль для нашого дослідження відіграли праці з проблем виховання загалом (Денисюк, Беленька, Богініч, Шерстюк, & Яременко, 2003). Об'єктом досліджень відомих аналітиків стали теоретичні й практичні засади виховання дошкільнят (Нікітчина, 2014, Крутій & Фунтікова, 2010, Курило, 2000). Розвиток дошкільних закладів освіти, зокрема виокремлення критеріїв та тенденцій їхнього розвитку, умов їхнього функціонування покладені в основу низки досліджень (Васильєва, 2015, 2017, 2016; Покроєва, 2001). Концепції й програми змісту виховання активно розробляли науковці в цій сфері (Лохвицька, 2014, Богущ, Сучок, Жуковський, & Сіданіч et al., 2015, Кононко, 2014, Білан, Возна, & Максименко et al., 2012, Городиська, 2017, Богущ, & Крутій, 2011, Калуська, 2014, Плохій, 1991, 1999, 2001, Беленька, Богініч, & Богданець-Білокаленко, 2016, Скрипник, & Сучок, 2012).

Низка праць визначає сучасні потреби пастирської діяльності, зокрема позабогослужбової (Білавич, Білавич, & Блавт, 2019, Бондаренко, 2009, Якобчук, 2008, Трофимлюк, 2014, Жуковський, & Москальова, 2013, Тюріна, 2005, Стефанюк, & Голянчук, 2010). Нинішній погляд Церкви на пастирське

богослов'я розглядають дослідники (Баранов, 2003, Левицький, 1928, Марусяк, 2006, Мукан, & Блавт, 2019а, Маслов Іоанн, 2009). Значення віри та релігії для українського виховання, відродження нації важко переоцінити, і це підтверджують у праці низки науковців (Вишневський, 1999, Ковальчук, 2007, Ринекер, & Майер, 1999, Юркевич, 2000, Огієнко, 1999).

Дослідження проблеми використання християнських моральних цінностей в освітньому процесі у філософському, літературознавчому, педагогічному, психологічному й методичному напрямках свідчать про відсутність одностайного підходу до проблеми. Розглянуто християнську мораль як засіб утвердження абсолютної цінності (Карпюк, 2012). На важливості формування християнських моральних цінностей у молоді вказували у своїх працях Білавич, Мукан, Савчук, & Барабаш, 2019, Богущ, Сіданіч, Сучок, & et al., 2016, Карпюк, 2012, Колодний, & Любовик, 1996, Сухомлинська, 2003, Фурманець, 2013, Варенко, 2005. Необхідність використання християнських моральних цінностей у навчально-виховному процесі, зокрема християнську педагогіку, християнську етику та її трансформацію обґрунтували дослідники Стефанюк, & Голянчук, 2010, Степанова, 2018.

Важливе значення для нашого дослідження мають напрацювання вітчизняних дослідників, які аналізували питання виховання молоді. Дослідження переважно присвячені теорії й методиці виховання (Бех, 2000, Карпенчук, 1997, Квас, 2011, Кукушин, 2004, Вишневський, 2003), зокрема в дитячому віці (Божович, 1968, Русова, 1924) та на засадах православної моралі (Тхоржевська, 2006) й дитиноцентризму (Квас, 2016, 2018). Чимало дослідників вказували на неоціненну роль сімейного виховання (Загарницька, 2011, Логвиненко, & Бобак, 2014, Стельмахович, 1993, Бобак, 2015, Монтесорі, 1970).

Досліджувану проблему вивчали й зарубіжні науковці Bengtson, 2013, Cornwall, 1988, DeVries, Zan, 1994, Erikson, 1974, Fouts, 1993, Gray, 2000, Guz, 2006, Szmigiel, 1973, Walesa, 1978, 1982 тощо.

Водночас, малодослідженою залишається проблема вивчення історичного досвіду розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирства в нашій країні. Позбавлена уваги методика дошкільної пастирології й чинники, що впливають на її формування. На належному науковому рівні не розроблені складові дошкільної пастирської практики, подальшого глибокого вивчення потребують педагогічні аспекти означеної проблеми.

Це зумовлює низку суперечностей між: об'єктивними потребами в розвитку християнської моралі дошкільників та відсутністю цілісного аналізу історико-педагогічного досвіду його формування засобами пастирської діяльності; необхідністю оновлення змісту, форм і методів розвитку християнської моралі дошкільників та недостатнім рівнем вивчення досвіду використання можливостей пастирської педагогіки; необхідністю єдності у розвитку християнської моралі дошкільників та ізолюваністю діяльності світської й пастирської педагогіки; неузгодженістю і дублюванням у світській та пастирській освіті й вихованні та можливостями використання значних теоретичних і практичних напрацювань у пастирській педагогіці.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатнє опрацювання, обрано тему дисертаційного дослідження **«Розвиток християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття».**

Мета дослідження – на основі цілісного і системного ретроспективного аналізу розкрити особливості розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття та розробити методичні рекомендації щодо використання історико-педагогічного досвіду в сучасних умовах.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- 1) висвітлити теоретичні засади розвитку християнської моралі дошкільників;
- 2) обґрунтувати періодизацію розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності в контексті основних чинників досліджуваного періоду;
- 3) узагальнити історичний досвід розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності;
- 4) окреслити можливості використання досвіду пастирської діяльності у процесі розвитку християнської моралі дошкільників як інтеграції світського та релігійного компонентів для забезпечення цілісності розвитку моральності дошкільника.

Об'єкт дослідження – розвиток християнської моралі дошкільників наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в Україні.

Предмет дослідження – пастирська діяльність як засіб розвитку християнської моралі дошкільників наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* на основі цілісного і системного ретроспективного аналізу розкрито генезу та особливості розвитку християнської моралі дошкільників впродовж кінця ХХ – початку ХХІ століття як педагогічного явища; *охарактеризовано* проблему розвитку християнської моралі дошкільників у контексті пастирської педагогіки та окреслено її можливості у моральному розвитку дошкільників; проаналізовано трансформацію пастирської діяльності у контексті християнської моралі; *висвітлено* розвиток педагогічних концепцій та засобів формування християнської моралі у дошкільній педагогіці і практиці наприкінці ХХ – початку ХХІ століття; *розроблено періодизацію розвитку* християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності у вітчизняному освітньому просторі протягом досліджуваного періоду з

урахуванням особливостей освітнього й релігійного розвитку суспільства у вказаний час (пропедевтичний до 1991 р. включно, перехідний (1992-1995 рр.), установчий (1996-2005 рр.), державницький (2005-2013 рр.) та інтегральний (2014-2017 рр.); *виявлено* тенденції розвитку теорії та практики формування християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності (звернення до християнських моральних цінностей і поступове посилення їхньої ролі в освіті та вихованні дошкільників; інтеграція дошкільної та пастирської педагогіки у їх розвитку; зближення методологій пастирської і дошкільної педагогіки; розвиток міждисциплінарності у розвитку християнської моралі дошкільників; узгодження змісту світських і конфесійних програм дошкільної освіти і виховання); *окреслено можливості* використання досвіду пастирської діяльності у процесі розвитку християнської моралі дошкільників як інтеграції світського та релігійного компонентів для забезпечення цілісності розвитку моральності дошкільника;

Удосконалено методики пастирської діяльності на основі використання історичного досвіду.

Конкретизовано зміст, методи і форми розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності;

До наукового обігу введено нові дані, факти, теоретичні ідеї, здійснено наукову інтерпретацію розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності, що може стати джерелом для розвитку нових напрямів педагогічних досліджень як інтеграції світського та релігійного компонентів.

Подальшого розвитку набули основні поняття і дефініції предмета дослідження та виявлення прогресивних ідей щодо розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що методики пастирської роботи із дошкільниками, зокрема форми і методи навчання та виховання дошкільників на основі узагальнення історичного досвіду;

одержані результати включено до робочих програм діяльності закладів дошкільної освіти та закладів, у яких здійснюється підготовка майбутніх пастирів; розроблено методичні рекомендації щодо спільної діяльності пастиря, сім'ї та закладу дошкільної освіти у розвитку християнської моралі дошкільників, а також відповідне науково-методичне забезпечення.

Одержані результати дослідження мають теоретичне спрямування та є практично значимими, оскільки можуть бути використані у педагогічній пастирології та у дошкільній педагогіці, зокрема у процесі підготовки майбутніх педагогів системи дошкільної освіти під час читання навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Соціальна робота», спецкурсів і спецсемініарів загальнопедагогічного, історико-педагогічного або методичного спрямування, підготовки відповідних навчальних програм, підручників і посібників, у написанні наукових праць, магістерських робіт тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (251 найменування, з них – 14 іноземними мовами), 12 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 285 сторінок, основний зміст викладено на 194 сторінках. Робота містить 3 рисунки та 7 таблиць на 7 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження; зазначено джерельну базу; окреслено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; висвітлено апробацію та впровадження результатів дослідження; зазначено особистий внесок здобувача та подано структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі «**Теоретичні засади розвитку християнської моралі дошкільників**» виконано аналіз проблеми розвитку християнської моралі в контексті педагогічного дослідження; охарактеризовано ключові

поняття дослідження, виявлено спільне і відмінне у світському та конфесійному моральному вихованні; висвітлено основи пастирської педагогіки та її можливості у моральному розвитку особистості.

У другому розділі «**Впровадження пастирської діяльності у процес розвитку християнської моралі дошкільників**» обґрунтовано періодизацію розвитку християнської моралі дошкільників досліджуваного періоду; проаналізовано трансформацію пастирської діяльності (методологія, психологія, педагогіка) в контексті християнської моралі наприкінці ХХ – початку ХХІ століття; висвітлено розвиток педагогічних концепцій та засобів формування християнської моралі у досліджуваній період.

У третьому розділі «**Узагальнення історичного досвіду розвитку християнської моралі засобами пастирської діяльності та можливості його використання на сучасному етапі**» висвітлено виявлені тенденції розвитку теорії християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності; узагальнено історичний досвід та визначено перспективні напрями розвитку християнської моралі дошкільників засобами пастирської діяльності; окреслено можливості використання досвіду пастирської діяльності у розвитку християнської моралі дошкільників.

Визначено перспективні напрями подальших педагогічних розвідок.

Ключові слова: дошкільник, заклад дошкільної освіти, мораль, пастирологія, пастирська діяльність, пастирська педагогіка, християнська мораль, Україна.

ABSTRACT

Slyvka B. S. The Development of Christian Morality of Preschool Children by Means of Pastoral Activity in Ukraine (the end of the 20th – the beginning of the 21st century). – Qualificative research paper as a manuscript.

The thesis for the Degree of Philosophy Doctor in the specialty 011 – Educational, Pedagogical Sciences. – Lviv Polytechnic National University. – Lviv, 2020.

Research topicality. At the end of the 20th – beginning of the 21st century significant changes caused by contradictory economic and socio-cultural conditions took place, in particular, the state ideology and educational ideals were changed. The challenges of the present society, caused by the processes of informatization, the rule of the material over the spiritual, the loss of man's real life landmarks, necessitate the development of morality of the younger generation.

The problem of observing moral standards is extremely important at preschool age. The evolutionary progress of pre-school education in Ukraine is characterized by the processes of formation, development and improvement over different historical periods. In recent decades, the issues of the formation of Christian morality, the activation of the pastoral ministry, the adaptation of clergy in the post-communist society, the expansion of the pastoral function, etc. have taken the features of the socio-cultural context.

According to the legislation of Ukraine, the national education is secular, it provides freedom of conscience, free world-view of self-determination of the person, first of all the possibility to acquaint the pupils with the principles of religion. At the same time, pedagogical pastyrolgy (pastoral pedagogy) is actively developing as a branch of pedagogical science that achieves pedagogical goals by means of pastoral activity. Meanwhile, most official pedagogical sources, including textbooks on pedagogy, often ignore the availability and opportunities of pastoral pedagogy.

In general, secular and religious pedagogy have much in common, since they have one purpose – to educate a preschooler as a person with universal and Christian values, which are not contradictory but complementary and enriching.

However, the system of preschool education in Ukraine at the level of educational documents and scientific and pedagogical studies does not pay due attention to such important and urgent problem as the development of Christian morals and the role of the pastor in the formation of spirituality of the preschooler.

Problems of preschool education and morality formation are covered in a number of state documents, in particular the Law of Ukraine “On Education” (1991, 1996, 2017), “On Preschool Education” (2001), “On Childhood Protection” (2001), “On Higher Education” (2014). The relevance of the new version of the Basic component of pre-school education in Ukraine is conditioned by the social need to change the orientation of the educational process in the preschool institution on the personal and value development of the child during the organization of the pedagogical process and its alignment with the new State standard of primary education.

It is complemented in a number of concepts, such as Concept of National Education (1994), (1995), Concept of Education of Children and Youth in the National System of Education (1996), Concept of Democratization of Ukrainian Education (1997), Conceptual Foundations of Democratization and Reform of Education in Ukraine (1997), Concept of Preventive Education of Children and Youth (1998), Concept of Civil Education of Personality under Conditions of Development of Ukrainian Statehood (2000), Concept of Civil Education in Schools of Ukraine (2001), Concept of Humanity and Humanization (2001), Concept of Education of Humanistic Values (2005), Concept of Development of Preschool Education for the period 2010-2016 (2010), Concept of Introduction of Media Education in Ukraine (2010), Concept of National-Patriotic Education of Children and Youth (2015), Concept of Development Education for the period 2015-2025 (2015), etc.

A number of domestic and foreign documents are devoted to the preschool education and morale formation of the younger generation, in particular: the Declaration of the Rights of the Child (1959), the UN Convention on the Rights of the Child (1989), the Convention on the Rights of the Child (1989), the World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children (1990), Document of the UN Special Session for Children “A Child-Friendly World” (2002), National Doctrine of Educational Development of Ukraine in the 21st Century (2002), Resolution I of the All-Ukrainian Congress of Teachers of Preschool Education (2010), Basic Component of Preschool Education (2012), etc.

Various aspects of the problem under study are reflected in the writings of scientists. Scientific explorations that cover issues of different aspects of morality (Abolina, 2002; Boryshevskyy, 1979; Zubrytska, 2010; Sukhomlynsky, 1976; Bure, 2000; Kalinina, 1998; Maksymenko, 2002; Zaporozhets, 1986) are of great importance. Christian spiritual and moral values in contemporary education based on Orthodox morality were considered by researchers Pavlyuk, & Doroshenko, 2013, Tkhorzhevskaya, 2006.

The formation of moral values by means of education (Molodychenko, 2010), entertaining television programs (Nevmerzhytska, 2006), fiction (Hlushkova, 2016; Hrygorenko, 2018), Ukrainian folklore (Kyselova, 2009), museum pedagogy, music and applied arts (Volosyuk, & Shysholik, 2014), cartoons (Kunichenko, 2015, Kushnir, Sopivnyk, & Pyzhyk, 2017), computer technologies (Semchuk, 2014) are of great importance. Attention is also paid to the peculiarities of the formation of moral values in a market economy (Mukhametzianova, Smyrnov, & Klyueva, 2000), and the importance of the principles of Christian morality is emphasized (Tkhorzhevskaya, 2006).

Moral upbringing of preschool children refers to the identification of the problem (Barabash, 2014, Korolenko, 2015), its historical analysis in Ukraine (Yermak, 2014, Ponimanska, 1993, Mukan, & Blavt, 2019b), the study of international experience (Zhukovskyy, 2002) and transformation of ideas in

domestic pedagogy (Kuchyna, 2014), in particular, Montessori ideas (Storonska, 2010). Many questions about the moral education of preschool children and the role of parents in this process were covered by Danylyak, 2017, Horuzha, 2013, Panchenko, 2014. Kholod, 2018, Shevtsova, & Nikolaenko, 2016.

Scientists have paid considerable attention to the content of pre-school education (Stepanova, 2010, Frolenkova, 2016). Its realization through play activities and means of folk pedagogy was analyzed by Dovbnya, 2017, Babiy, 2012, Babansky, 1983. It has been repeatedly emphasized on the development of the spiritual potential of the individual (Dolynna, & Nyzkovska, 2013). In addition, work on education issues in general played a significant role in our study (Denysyuk, Belenka, Bohinich, Sherstyuk, & Yaremenko, 2003). The subject of research by well-known analysts has been the theoretical and practical principles of pre-school education (Nikitchyna, 2014; Krutiy, & Funtikova, 2010; Kurylo, 2000). The development of preschool educational institutions, in particular the identification of criteria and trends of their development, the conditions of their functioning are the basis of a number of studies (Vasylyeva, 2015, 2017, 2016; Pokroeva, 2001). The concepts and programs of content of education have been actively developed in the field by scholars (Lokhvytska, 2014, Bohush, Suchok, Zhukovskyy, & Sidanich, et al., 2015, Kononko, 2014, Bilan, Vozna, & Maksymenko, et al., 2012, Horodyska, 2017, Bohush, & Krutiy, 2011, Kalus'ka, 2014, Plohiy, 1991, 1999, 2001, Belenka, Bohinich, & Bohdanets-Biloskalenko, 2016, Skrypnyk, & Suchok, 2012).

A number of works determine the current needs of pastoral activity, including out-of-service (Bilavych, Bilavych, & Blavt, 2019, Bondarenko, 2009, Yakobchuk, 2008, Trofymlyuk, 2014, Zhukovskyy, & Moskalyova, 2013, Tyurina, 2005, Stefanyuk, & Holyanchuk, 2010). The current view of the Church on pastoral theology is viewed by researchers (Baranov, 2003, Levytskyy, 1928, Marusyak, 2006, Mukan, & Blavt, 2019a, MaslovIoann, 2009). The importance of faith and religion for Ukrainian upbringing, the revival of the nation is difficult to

overestimate, and this has been confirmed in the work of a number of scholars (Vyshnevskyy, 1999, Kovalchuk, 2007, Rynecker, & Mayer, 1999, Yurkevych, 2000, Ohienko, 1999).

Studies on the problem of the use of Christian moral values in the educational process in philosophical, literary, pedagogical, psychological and methodological directions show the lack of a unanimous approach to the problem. Christian morality is considered as a means of asserting absolute value (Karpiuk, 2012). Bilavych, Mukan, Savchuk, & Barabash, 2019, Bohush, Sidanich, & Suchok, et al., 2016, Karpyuk, 2012, Kolodnyy, & Lyubovyk, 1996, Sukhomlynska, 2003 Furmanets, 2013, Varenko, 2005 pointed out the importance of formation of Christian moral values in youth. The necessity of using Christian moral values in the educational process, in particular Christian pedagogy, Christian ethics and its transformation was grounded by the researchers Stefanyuk, & Holyanchuk, 2010, Stepanova, 2018.

The findings of domestic researchers who analyzed the issues of youth education have significant meaning for our study. Research is mainly devoted to the theory and methodology of education (Bech, 2000, Karpenchuk, 1997, Kvass, 2011, Kukushyn, 2004, Vyshnevskyy, 2003), in particular while childhood (Bozhovych, 1968, Rusova, 1924) and on the principles of Orthodox morality (Tkhorzhevskya, 2006) and child-centrism (Kvass, 2016, 2018). Many researchers have pointed to the invaluable role of family education (Zaharnytska, 2011, Lohvynenko, & Bobak, 2014, Stelmakhovych, 1993, Bobak, 2015, Montessori, 1970).

The problem under study was also studied by foreign scholars Bengtson, 2013, Cornwall, 1988, DeVries, & Zan, 1994, Erikson, 1974, Fouts, 1993, Gray, 2000, Guz, 2006, Szmigiel, 1973, Walesa, 1978, 1982, etc.

At the same time, the problem of studying the historical experience of the development of the Christian morality of preschool children by the means of pastoralism in our country remains poorly researched. The method of preschool

pastorology and the factors influencing its formation are neglected. At the proper scientific level, the components of the preschool pastoral practice have not been developed, and the pedagogical aspects of this problem require further deep study.

This leads to a number of contradictions between: the objective needs for the development of Christian morals of preschoolers and the lack of a comprehensive analysis of the historical and pedagogical experience of its formation by means of pastoral activity; the need to update the content, forms and methods of developing the Christian morals of preschoolers and a lack of experience in the use of pastoral pedagogy; the need for unity in the development of Christian morality of preschoolers and the isolation of secular and pastoral pedagogy; inconsistency and duplication in secular and pastoral education and upbringing and opportunities to use significant theoretical and practical knowledge in pastoral pedagogy.

Taking into account the urgency of the problem, its insufficient elaboration, the topic of the theses research is entitled “**Development of Christian Morality of Preschool Children by Means of Pastoral Activity in Ukraine (the end of the 20th – the beginning of the 21st century)**”.

The research aim is on the basis of a comprehensive and systematic retrospective analysis, to reveal the peculiarities of the development of the Christian morality of preschool children by means of pastoral activity in Ukraine at the end of the 20th – the beginning of the 21st century and to develop methodological recommendations on the use of historical and pedagogical experience under modern conditions.

According to the aim of the research the following **objectives** are defined:

- 1) to cover the theoretical foundations of the development of the Christian morality of preschool children;
- 2) to substantiate the periodization of the development of the Christian morality of preschool children by means of pastoral activity in the context of the main factors of the studied period;

3) to summarize the historical experience of the development of the Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity;

4) to outline the possibilities of using the experience of pastoral activity in the development of the Christian morality of preschoolers as integration of secular and religious components to ensure the integrity of the preschooler's morality.

The research object is the development of Christian morality of preschool children (the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries) in Ukraine.

The research subject is pastoral activity as a means of developing the Christian morals of preschoolers (the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries) in Ukraine.

The scientific novelty of the results obtained is that: *for the first time*, on the basis of a comprehensive and systematic retrospective analysis, the genesis and peculiarities of the development of the Christian morality of preschoolers during the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries as a pedagogical phenomenon were revealed; the problem of development of Christian morality of preschool children in the context of pastoral pedagogy is described and its possibilities in the moral development of preschool children *are outlined*; the transformation of pastoral activity in the context of Christian morality *is analyzed*; the development of pedagogical concepts and means of formation of Christian morality in preschool pedagogy and practice at the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries *is highlighted*; *the periodization* of the development of the Christian morality of preschool children by means of pastoral activity in the national educational space during the studied period taking into account the peculiarities of educational and religious development of the society at the specified time (propaedeutic until 1991 inclusive, transitional (1992-1995), constituent (1996-2005), state (2005-2013) and integral (2014-2017) *is considered*; trends in the theory and practice of the formation of Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity (conversion to Christian moral values and the gradual enhancement of their role in the education and upbringing of preschool children;

integration of preschool and pastoral pedagogy in their development; convergence of methodologies of pastoral and preschool pedagogy; the development of interdisciplinarity in the development of the Christian morality of preschoolers; weakening of the social competencies of the younger generation; rapprochement of the content of secular and confessional programs of preschool education and upbringing) *are revealed*; the possibilities of using the experience of pastoral activity in the process of Christian moral development of the preschoolers as an integration of secular and religious components to ensure the integrity of the preschooler's moral development *are outlined*.

The terminological apparatus of the problem and methods of pastoral activity based on the use of historical experience *is improved*.

The content, methods and forms of development of the Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity *have been specified*.

New data, facts, theoretical ideas *have been introduced into the scientific circulation*, scientific interpretation of the development of the Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity has been carried out, which can become a source for the development of new directions of pedagogical research as an integration of secular and religious components.

The basic concepts and definitions of the subject of research and the identification of progressive ideas on the development of Christian morality of preschool children by means of pastoral activity in Ukraine *have gained further development*.

The practical value of the research is justified by the application of methods of pastoral work with preschoolers, in particular by forms and methods of teaching and educating of preschoolers based on generalization of historical experience; the results obtained are included in the work programs of the activities of preschool education institutions and institutions in which the preparation of future pastors is carried out; methodical guidelines as well as relevant scientific and methodological support for the mutual activities of the pastor, family and preschool

educational institutions in the development of the Christian morality of preschoolers are worked out.

The results of the study have a theoretical direction and are practically significant, as they can be used in pedagogical pastyrology and preschool pedagogy, in particular in the process of preparation of future teachers of the preschool education system during teaching such subjects as “History of Pedagogy”, “Social Work” special courses and special seminars of general pedagogical, historical-pedagogical or methodological direction, preparation of relevant curricula, textbooks and manuals, in writing scientific papers, master’s theses, etc.

The structure and volume of the thesis. The paper consists of the introduction, 3 chapters, conclusions to the chapters, general conclusions, references (251 items, 14 of them are in foreign languages), and appendices. Total volume of the Thesis is 285 pages, main content contains 194 pages. The paper includes 3 figures and 7 tables on 7 pages.

The introduction substantiates the relevance and feasibility of the study; the relationship of the work with scientific programs, plans, topics is indicated; object, subject, goal, objectives and research methods are defined; reference base is indicated; the scientific novelty and practical significance of the results obtained are mentioned; testing and implementation of research results are highlighted; the personal contribution of the applicant is indicated and the structure and volume of the Thesis are presented.

In the first chapter “**Theoretical Foundations of the Development of Christian Morality of Preschool Children**” an analysis of the problem of the development of Christian morality in the context of pedagogical research is performed; the key concepts of the study are characterized; common and different points in secular and confessional moral education are identified; the basics of pastoral pedagogy and its possibilities in the moral development of the individual are highlighted.

In the second chapter “**Introduction of Pastoral Activity into the Process of Preschoolers’ Christian Morality Development**” the periodization of preschoolers’ Christian morality development in the studied period is substantiated; the transformation of pastoral activity (methodology, psychology, pedagogy) in the context of Christian morality at the end of the 20th – the beginning of the 21st century is analyzed; the development of pedagogical concepts and means of formation of Christian morality during the studied period is highlighted.

In the third chapter “**Generalization of the Historical Experience of the Development of Christian Morality by Means of Pastoral Activity and the Possibility of its Use at the Present Stage**” the tendencies of the development of the theory of Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity are revealed; historical experience is summarized and perspective directions of the development of the Christian morality of preschoolers by means of pastoral activity are identified; the possibilities of using of the experience of pastoral activity in the development of Christian morality of preschool children are outlined.

The prospects of further pedagogical researches are defined.

Key words: preschooler, institution of preschool education, morality, pastyrology, pastoral activity, pastoral pedagogy, Christian morality, Ukraine.

Список публікацій здобувача

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Колективні монографії

1. Сливка, Б. (2017с). Професійний розвиток особистості пастора як педагога в процесі формування християнського світогляду дошкільників. *Теоретико-методичні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів*. Ю. М. Козловський (ред.). (с. 288–305). Львів, Україна: Видавництво Львівської політехніки.
2. Сливка, Б. С. (2018b). Інтелектуально-духовне поле дошкільної

педагогіки Василя Сухомлинського. *Василь Сухомлинський*. П. Сікорський, Д. Герцюк (ред.). (с. 207–220). Львів, Україна: Балікова Н. О.

3. Slyvka, B. S. (2019c). Canonical and pedagogical Guarantee of human Rights Realization. *Human rights: the globalization dimension*. (p. 82–104). Praha, Check Republic: Publishing house Education and Science s.r.o.

Публікації у виданнях, що включені до наукометричних баз даних

4. Сливка, Б. (2017b). Проблема періодизації розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Молодий вчений*, 9(49), 407–411.

5. ¹ Сливка, Б. (2017d). Становлення релігійного світогляду дошкільників засобами пастирської педагогіки в умовах державності України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*, 52, 47–50.

6. ²Сливка, Б. (2017a). Концептуальні підходи до розвитку християнської моралі дошкільників наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. *Молодь і ринок*, 11(154), 171–176.

7. ³Сливка, Б. С., & Сливка, С. С. (2018). Метаантропологія щастя: неправомірні рятівні хитрощі. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1, 175–179. (авторський внесок: подано визначення феномену «щастя»).

Публікації у наукових фахових виданнях України

8. Сливка, Б. (2016b). Розвиток християнського світогляду дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні. *Педагогічний альманах*, 32, 16–21.

9. Вархолик, Г., Сливка Б., & Тушніцький Н. (2019). Тенденції розвитку християнської моралі дошкільників у контексті екологічного виховання. *Педагогічний альманах*, 43, 15–20. (авторський внесок: виокремлено тенденції розвитку християнської моралі дошкільників засобами екологічного виховання).

¹Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України

²Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України

³Видання належить до переліку періодичних фахових видань інших держав

Публікації в інших виданнях України

10. Сливка, Б. (2014). Особа дошкільна у пастирології: філософія пізнання. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: «Філософські науки», 18(295), 98–104.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Сливка, Б. (2016а). Особливості формування християнського світогляду дошкільників в Україні на початку XXI століття. *Actual problems of modern preschool and higher education: Zbior artykulow naukowych III Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji* (pp. 102–105). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

12. Сливка, Б. (2017е). Сутність та особливості християнського світогляду дошкільників в Україні. *Управління в освіті: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 128–129). Львів, Україна: Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка».

13. Сливка, Б. С. (2018с). Педагогічна культура пастиря: дошкільний духовно-виховний аспект. *Збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук», Ч. 2* (с. 82–84). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота».

14. Сливка, Б. (2018а). Психологічні аспекти духовного виховання дітей дошкільного віку: християнська психологія. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія національної безпеки і благополуччя особистості»*(с. 188–190). Львів, Україна: Сполом.

15. Сливка, Б. С. (2019b). Природні аспекти методології нової української школи. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Управління в освіті»*(с. 252–256). Львів, Україна: Видавництво «Левада».

16. Сливка, Б. (2019а). Виховна робота зі студентами: джерела Європейської традиції. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*

«Формування професійно-мобільного фахівця: Європейський вимір» (с. 200–202). Дніпро, Україна: Видавництво «Літограф».

